

UOT 331.101.26; 331.522.4

İNNOVASİYALI VƏ DAYANIQLI İNKİŞAF MEYARLARI BAXIMINDAN İNSAN KAPİTALININ KEYFİYYƏTİNİN YAXŞILAŞDIRILMASI İMKANLARININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ ONLARIN REALLAŞDIRILMASI YOLLARI

Kamran Ağəli oğlu Rəsulov
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Texniki Universiteti
kamran_rsl@yahoo.com

Xülasə: Məqalədə insan kapitalının keyfiyyətinin yüksəldilməsi emal sənayesinin innovasiyalı və dayanıqlı inkişafının prioriteti kimi tədqiq olunmuşdur. Tədqiqatın məqsədi – sənayedə innovasiyalı və dayanıqlı inkişaf meyarları baxımından insan kapitalının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması imkanlarının aşkar olunması və onların reallaşdırılması istiqamətləri və vasitələrinin müəyyən edilməsidir. Tədqiqatın metodologiyası – tədqiqat prosesində müqayisəli təhlil, induksiya və deduksiya, elmi abstraksiya və məntiqi ümumiləşdirmə üsullarından istifadə olunmuşdur. Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – əsaslandırılan müddəalar, əldə olunan nəticələr insan kapitalının innovasiyalı sənaye istehsalının dayanıqlı inkişafı baxımından keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması tədbirlərinin hazırlanması və həyata keçirilməsi prosesində istifadə oluna bilər. Tədqiqat nəticəsində insan kapitalının keyfiyyətinin emal sənayesinin qeyri-neft sahələrinin innovasiyalı və dayanıqlı inkişaf tələblərinə uyğun yüksəldilməsi yolları müəyyən edilmişdir. Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – emal sənayesində insan kapitalının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması imkanları innovasiyalı və dayanıqlı inkişaf meyarları baxımından qiymətləndirilmiş və onların reallaşdırılması yolları müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: insan kapitalı, innovasiya, dayanıqlıq, keyfiyyət, modernləşdirmə, sənaye, emal, qeyri-neft sahələri

Giriş

Azərbaycan Respublikasının sənaye siyasətinin prioritetləri əsaslandırarkən yeniliyin əhəmiyyəti ilə yanaşı onun əldə edilməsi üçün əlverişli texnoloji, sosial-iqtisadi, ekoloji və institusional mühiti formalaşdıran amillər nəzərə alınır. Sahədə qeyri-neft bölməsinin üstün inkişafı prioritet elan olunmuşdur. Həmin prioritetin reallaşmasında innovasiyalı modernləşmə amilinə xüsusi önəm verilir. Bununla belə, emal sənayesinin qeyri-neft sahələrində innovasiyalı və dayanıqlı inkişaf meyarları kifayət qədər əsaslandırılmamışdır. Həmin meyarlar baxımından insan kapitalının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması imkanlarının qiymətləndirilməsi və onların reallaşdırılması yollarının müəyyən edilməsi məsələsi aktual olaraq qalır.

İnnovasiyalı inkişaf və modernləşdirmə

Modernləşdirmə, müvafiq ədəbiyyatda geniş və konkret miqyasda xarakterizə edilir [1]. Geniş miqyasda modernləşdirmə, əsasən, postsənaye cəmiyyəti kontekstində təqdim olunur. Məsələ ondadır ki, postsənaye cəmiyyətinin tələbləri baxımından müasir cəmiyyətin xarakteristikasında modernləşdirmə özünəməxsus rola malikdir. Hazırda qeyd olunan rakursda modern cəmiyyət üçün xarakterik olan əlamətlər, qismində aşağıdakılar qeyd olunur: “sənayeləşmənin yüksək səviyyəsi; ÜDM-in yüksək səviyyəsi şəraitində dayanıqlı iqtisadi inkişaf; həyatın yüksək keyfiyyəti; əhalinin inkişaf etmiş peşə-sahə strukturu; əhalinin əsasən sənayedə, elmdə, xidmət sahələrində məşğulluğu” və i.a. [2, s. 49] Doğrudan da, görmək çətin deyildir ki, modernləşmə inkişafın ümumi və əsas göstəricilərinin, yəni iqtisadi inkişaf və sosial tərəqqinin mühüm xarakteristikalarının yaxşılaşdırılmasını nəzərdə tutur. Başqa sözlə, modernləşdirmə ənənəvi fəaliyyətdən ən müasir tələblərə uyğun fəaliyyətə keçid prosesi kimi qəbul edilir.

Modernləşdirməni xarakteri, miqyası, predmeti və bu kimi bir sıra keyfiyyət və kəmiyyət parametrləri üzrə fərqləndirmək lazım gəlir. Bu məqsədlə müxtəlif əlamətlər üzrə təsnifləşdirmələr

aparılır. Tədqiqatımızın predmetinə uyğun olaraq, başqa sözlə, insan kapitalının keyfiyyəti və dayanıqlı inkişaf meyarları baxımından modernləşdirmənin innovasiya əlaməti üzrə fərqləndirilməsi məsələsi üzərində dayanmağı məqsədəuyğun hesab edirik. Modernləşdirməni xarakterinə görə innovasiyalı və təqib edən modernləşdirmə kimi fərqləndirmək olar. Sənayedə qabaqcıl xarici təcrübəni təqib edən modernləşdirmə, təcrübədən göründüyü kimi, sözün həqiqi mənasında və arzu edilən miqyasda innovasiyalı inkişafa xidmət edə bilmir. “Qloballaşma şəraitində dünya iqtisadiyyatında “təqib edən” inkişaf modelinə yönəlmiş modernləşdirmə məhdud xarakterlidir və innovasiya sıçrayışı tələblərinə cavab vermir.” [3, s. 107]

Sənayedə, habelə emal sənayesinin qeyri-neft sahələrində innovasiyalı modernləşdirməyə gəldikdə isə aşağıdakıları qeyd etmək lazımdır:

- sənayedə istehsal güclərinin modernləşdirilməsinə ənənəvi yanaşma, qabaqcıl təcrübənin tətbiqində əhəmiyyətli ləngimələrlə müşayiət olunur;
- innovasiyalı modernləşdirmə elmi təminatın güclənməsi, elm-istehsal əlaqələrinin intensivləşdirilməsi üçün şərait yaradır;
- xarici təcrübəni təqib edən modernləşdirmədən fərqli olaraq innovasiyalı modernləşdirmə inkişaf, o cümlədən əqli inkişaf potensialının reallaşdırılmasına yardımçı olur;
- innovasiyalı inkişaf potensialının davamlı və məhsuldar reallaşdırılması üçün modernləşdirməyə əsaslandırılmış kreativ yanaşma olmalıdır.

Sənayedə modernləşdirmə bütün əsas aspektlərdə, o cümlədən texnoloji, iqtisadi, sosial, mədəni və bir sıra digər aspektlərdə dəyişikliklərin kompleks xarakterli olmasını tələb edir [4, s. 28-34]. Komplekslik, sahədə modernləşdirmənin tək-cə xarakterini deyil, onun tempi və miqyasını şərtləndirən amil kimi diqqəti çəkir. İnstitusional baxımdan modernləşdirməyə, elə layihələndirməyə hazırlıq mərhələsində innovasiyalı yanaşma, sənayenin nəinki iqtisadi, habelə mühit yaradan amil rolunu lazımi surətdə dəyərləndirməyə imkan verir. Bu baxımdan insan kapitalının yeri və rolu məsələsi tədqiqatçıların diqqətini cəlb edir. “Modernləşmə insan həyatının texnoloji, iqtisadi, sosial, siyasi və psixoloji dəyərlərində kompleks dəyişikliklərlə müşayiət olunur. Unutmaq olmaz ki, xüsusi mədəni, tarixi mühitdə fəaliyyət göstərən insan kapitalı institusional təminat subyekti (institutlar yaradan) kimi institusional dəyərin, sosial yaradıcılıq subyekti kimi ictimai dəyərin, vətəndaş kimi siyasi dəyərin, xüsusi əxlaq və yaşayış qaydalarına malik şəxsiyyət kimi mədəni dəyərin daşıyıcısıdır.” [2, s. 49]

Modernləşmə fəaliyyətinin inkişaf prioritetlərini əks etdirən mövcud modernləşdirmə siyasətinin resurs aspektləri, hazırda ənənəvi hesab edilən yanaşmadan xeyli dərəcədə genişdir. Belə ki, bu halda qeyri-maddi resurslardan və “qeyri-resurs iqtisadiyyatı” potensialından istifadə proseslərinin də modernləşdirmə ilə müşayiət olunması nəzərdə tutulur. Haqqında danışılan yanaşma, təbii ki, ölkəmizin modernləşdirmə siyasətinə də aiddir. “Azərbaycan dövlətinin modernləşdirmə siyasəti qeyri-resurs iqtisadiyyatının inkişafını təmin etməklə yanaşı, həm də neft-qaz hasilatı, nəqli və emalı sistemlərinin inşası, yenidən qurulması və modernləşdirilməsi nəzərdə tutur. Belə yanaşma uzunmüddətli dövəmdə iqtisadiyyatın enerji daşıyıcıları ilə davamlı təminatı deməkdir.” [5, s. 112]

İndi isə modernləşdirmə proseslərinə iqtisadi və o cümlədən emal sənayesi iqtisadiyyatı, habelə sahədə insan kapitalının keyfiyyətinə tələblər baxımından nəzər salmaq. İlk növbədə onu qeyd etmək ki, emal sənayesində modernləşdirmənin innovativliyi, onun əhatə dairəsinin genişləndirilməsi üzrə tədbirlər kompleksinin davamlılığının təmin edilməsi olduqca mürəkkəb və hərtərəfli əsaslandırılmış yanaşma tələb edir [6, s. 68-76]. Əks halda, innovasiyalı modernləşdirmənin strateji istiqamətlərindən kənarlaşmaları aradan qaldırmaq üçün mütəmadi olaraq təshihlər aparmaq lazım gələcəkdir. Bu isə ümumilikdə strateji palnlaşdırmanın əhəmiyyətini, nəzərəçarpaq dərəcədə azalda bilər.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsinin 3-cü strateji hədəfində göstəriləyi kimi, “Azərbaycanda iqtisadiyyatın transformasiyası istiqamətində həyata keçiriləcək islahatların ayrılmaz tərkib hissəsi kimi, insan kapitalının

inkişafında fasiləsizliyin təmin edilməsi, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi və biliyin iqtisadi inkişafda rolunun artırılması ilə bağlı tədbirlər hərtərəfli dəstəklənəcəkdir. Bu, iki səviyyədə təmin ediləcəkdir:

1) insan kapitalının formalaşması və inkişafı üçün təhsilin bütün pillələrində keyfiyyətin yüksəldilməsi;

2) əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsini təmin etmək üçün insan kapitalının fasiləsiz inkişafının, araşdırma və təkmilləşdirmə sahəsinə investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılması” [7, s. 83].

Emal sənayesinin innovasiyalı inkişafının iqtisadi problemlərinin həlli müstəvisində innovasiyalı modernləşdirmənin tempi və əhatə dairəsi, modernləşdirmə proseslərinin sistemli və davamlı surətdə həyata keçirilməsi kadrların texnoloji təhsili sisteminin təkmilləşdirilməsini tələb edir. Ümumilikdə texnoloji təhsilin səviyyəsi sənaye sahələrində davamlı modernləşdirmə şəraitində insan kapitalının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması imkanlarını şərtləndirən mühüm amil rolunda çıxış edir [8, s. 100-106]. Sənayedə insan kapitalının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasında informasiya və kommunikasiya texnologiyaları, onun təminat altsistemləri və ilk növbədə kadr təminatı altsistemi həlledici rola malikdir. Haqqında danışılan məsələnin aktuallığı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarının inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə də öz əksini tapmışdır [9]. Həmin strateji yol xəritəsində “Biznesin iştirakı ilə texnoloji tədrisin yenilənməsi” prioritet (prioritet 2.3) istiqamət kimi qarşıya qoyulur. Müvafiq tədbirin (tədbir 2.3.1) icrasının və onun nəticələrinin qiymətləndirilməsi indikatoru kimi informasiya texnologiyaları üzrə ali təhsil almış məzunların təhsili başa vurduqdan sonra növbəti bir il ərzindəki məşğulluq səviyyəsinin hazırkı 43 faizdən 2020-ci il üzrə 60 faizə çatdırılması nəzərdə tutulur.

Emal sənayesində resurs-texnologiya – məhsul zəncirində texniki-texnoloji obyektlərin ikili xarakteri, başqa sözlə onların “təbii” və “süni” olanının sintezi kimi ortaya çıxması faktı diqqət mərkəzində olmalıdır. Məsələ ondadır ki, müasir texnoloji təhsil təbiidən süniyə və ya əksinə keçidin hədd göstəricilərini müəyyən etməyə imkan verməli, bu baxımdan kadrların innovasiyalı modernləşdirmə prosesindəki fəaliyyətinin səmərəliliyi təmin edilməlidir [10, s. 16-31]. Bu məqsədlə – texnoloji biliklərin texnoloji bacarıqlarla bilavasitə bağlılığı, müasir texnoloji təhsildə tətbiqi ümumiləşdirmələrin rolunun artması nəzərə alınmalıdır; passiv bilikdən canlı mühakiməyə və yaradıcı biliyə keçid təmin edilməlidir; təhsil fəallaşdırılmalı və fərdiləşdirilməli, dünyagörüşü və texnoloji bilik arasında optimal nisbət müəyyən edilməlidir; nəzərə alınmalıdır ki, təhsilin metodiki və informasiya təminatı öyrənməyə canlı marağı motivləşdirməlidir.

İnsan kapitalı və onun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması

Son illərdə insan kapitalı, onun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması barədə elmi ictimaiyyətdə aparılan müzakirələr daha da intensivləşmişdir. Bununla belə, insan kapitalı anlayına münasibətdə dəqiqləşdirmələrə ehtiyacın aradan qalxdığını söyləmək olmaz. Odur ki, bu anlayışa münasibətimizi dəqiqləşdirək. İnnovasiyalı iqtisadiyyatın əsas amili olan insan kapitalı dedikdə, ilkin yanaşmada insanın gözlənilən peşə fəaliyyəti dövründə ona gəlir gətirəcək qabiliyyətin və istedadın artmasına qoyulan məcmu vəsaitlər (investisiyalar) başa düşülür [11]. İnsanın ona gəlir gətirəcək bacarıq və vərdisləri, qabiliyyət və istedadı reallaşdırmaq üçün təbii ki, zəruri şəraitin olması nəzərdə tutulur. Həmin şəraitin yaradılmasında, gözlənilməli kimi mənəvi amillərlə yanaşı, həmçinin iqtisadi amilə önəm verilməlidir. İnsan kapitalının inkişafı üçün sağlamlığı, biliyi və keyfiyyətli əməyi təmin edən keyfiyyətli həyat şəraiti olmalıdır. Odur ki, insan kapitalının inkişafına yönəldilən vəsaitlər habelə, istehlak (təhsil, səhiyyə və mədəni inkişaf) xərclərini də ödəməli olduğu fikri tədqiqatçıların əksəriyyəti tərəfindən qəbul edilir.

Görmək çətin deyildir ki, insan kapitalının inkişafının qiymətləndirilməsi kifayət qədər əhatəli göstəricilər sisteminin hərtərəfli təhlili sayəsində mümkündür. Tədqiqatımızın predmetinə uyğun olaraq, biz həmin inkişafın sənayedə, o cümlədən emal sənayesində modernləşmə prosesi ilə bilavasitə əlaqədar olan aspektlərdə qiymətləndirilməsi məsələsinə nəzər yetirəcəyik. Hazırda insan kapitalının inkişafının sənayedə modernləşmə ilə bilavasitə əlaqədar olan texnoloji aspektləri, bəzi

qeyd-şərtlərlə (bu məsələyə bir qədər sonra qayıdacağıq) tədqiqatçılar tərəfindən diqqətlayiq hesab edilir. Bu baxımdan müvafiq qiymətləndirilmə metodologiyasında texnoloji nailiyyətlər indeksi (TNİ) mühüm göstərici hesab olunur. Həmin indeksin, müvafiq mənbələrdə – müasir texnologiyaların yaradılması indeksi, müasir texnologiyaların yayılması indeksi, ənənəvi texnologiyaların yayılması indeksi və peşə bacarıqları indeksinə əsaslandırılıq qəbul edilir.

“TNİ aşağıdakı dörd komponentə əsaslanır: müasir texnologiyaların yaradılması indeksi aşağıdakı göstəricilərdən asılıdır: hər sakinə düşən patent sayı, müəlliflik və lisenziya ödənişləri; müasir texnologiyaların yayılması indeksinə təsir göstərən amillərə mobil rabitədən və internet xidmətlərindən geniş istifadə və həmçinin, idxalda yeni və orta səviyyəli texnologiya məhsullarının alınması daxildir; ənənəvi texnologiyaların yayılması indeksi – ölkədə mövcud olan ənənəvi sahələrin inkişaf etdirilməsi üçün bu texnologiyaların yayılmasından və davam etdirilməsi səviyyəsini əks etdirir; peşə bacarıqları indeksinin texnoloji nailiyyətlər, insan potensialının dəyərləndirilməsinə imkan verdiyi” [12, s. 21-22] nəzərdə tutulur.

Emal sənayesində istehsalın modernləşdirilməsinin iqtisadi mexanizminin inkişaf etdirilməsi, o cümlədən maliyyə-vergi və kreditləşdirmə, habelə qiymət əmələgəlmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi aktual olaraq qalır. Emal sənayesində istehsal güclərinin innovasiyalı modernləşdirilməsi şəraitində, məhz insan kapitalının keyfiyyətinə tələblər modernləşdirilmənin iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsində aparıcı rol oynayır [13, s. 13-19]. Bunun nəticəsidir ki, hazırda ölkənin emal sənayesində modernləşdirmənin səmərəli stimullaşdırılması sisteminin qurulması məsələləri xüsusi aktuallıq kəsb edir.

İnsan kapitalının həlledici əhəmiyyətini təsdiqləyən mühüm arqumentlərdən biri odur ki, həmin kapital dövlətin və milli iqtisadiyyatın inkişafının səmərəlilik səviyyəsini müəyyən edir. Müasir dövrdə xammal iqtisadiyyatından bilik iqtisadiyyatına ahəngdar keçidi şərtləndirən başlıca amil insan resurslarının rəqabətqabiliyyətliliyidir [14]. Bu isə nəticə etibarilə insan kapitalının yüksək keyfiyyətli olmasına dəlalət edir. İnsan resurslarının rəqabətqabiliyyətliliyi, ilk növbədə onların ixtisas səviyyəsindən və son vaxtlar deyildiyi kimi funksional savadından asılıdır. İşçi heyətin ixtisas səviyyəsindən və funksional savadının yüksəldilməsi insan resurslarının rəqabətqabiliyyətliliyini artırır.

Yeri gəlmişkən innovasiyalı modernləşdirilməsinin tempi və miqyasını şərtləndirən amillərə nəzər salaıq. Araşdırmalar göstərir ki, emal sənayesinin qeyri-neft sahələrində istehsal güclərinin innovasiyalı modernləşdirilməsinin tempi və miqyası, hər şeydən əvvəl aşağıdakı amillərdən asılıdır:

- müəssisənin maliyyə durumu və innovasiyalı modernləşdirmənin maliyyə təminatının vəziyyəti;
- təhsilin keyfiyyəti və onun pillələri arasında üzvi vəhdəti təmin edən faziləsizliyi;
- elmi innovasiyaların investisiya cəlbediciliyi.

Sənayedə innovasiyalı modernləşdirmənin insan kapitalının keyfiyyətindən güclənən asılılığı həmin təkrar istehsal prosesində qarşıya çıxan problemləri daha da aktuallaşdırır [15]. Bu, ilk növbədə innovasiyalı inkişafa yeni yanaşmalara diqqəti artırmışdır. Sahədə innovasiyalı modernləşməyə nəticə etibarilə istehsalın texnoloji yenidən qurulmasını nəzərdə tutan texnoloji modernləşdirmə mövqeyindən yanaşma, müasir çağırışlar baxımından, zənnimizcə məqbul sayıla bilməz. Milli iqtisadiyyatın bu və ya digər sahəsində olduğu kimi emal sənayesinin qeyri-neft sahələrində də innovasiyalı modernləşmə, intensiv inkişafda texnoloji yeniliklərin əhəmiyyətli dərəcədə şərtləndirdiyi iqtisadi və sosial-iqtisadi dinamikanı müəyyən edir. Bu baxımdan aşağıdakı mövqeyi, zənnimizcə düzgün hesab etmək lazımdır. “Modernləşmə, sadəcə olaraq iqtisadiyyatın texnoloji yenidən qurulması deyil, ictimai və iqtisadi, qarşılıqlı əlaqəli dəyişmələr prosesidir. Əslinə qalsa modernləşdirmə - çoxdan gedən və zəif inkişaf etmiş ölkələrin əldə etmək istədiyi, bir çox inkişaf etmiş ölkələr üçün xarakterik olan sosial dəyişmələr prosesini xarakterizə edən müasir termdir. Bu mənada modernləşmiş cəmiyyətdə daimi inkişaf məqsəd, innovasiyaya tələb isə davamlı inkişafın inkar edilməz şərtidir” [16, s. 71-84]. Doğrudan da, sənayedə innovasiyalı modernləşməyə texnoloji yenidənqurma kimi baxılmasını nəzərdə tutan yanaşma sistemli və

kompleks yanaşma prinsipi ilə uzlaşmır. Məsələ ondadır ki, hər hansı əhəmiyyətli texnoloji yeniləşmənin insan kapitalı amilindən təcrid olunmuş şəkildə araşdırılmasını məhsuldar yanaşma saymaq çətindir.

Emal sənayesində modernləşdirmənin əhatə dairəsinə təsir edən məhdudiyət şərtləri sırasında investisiya birinci yerdədir. Onu da qeyd edək ki, bir çox tədqiqatçıların və mütəxəssislərin fikrincə investisiya cəlbədiciliyi öz növbəsində, sahədə investisiya fəaliyyətinin miqyasını şərtləndirən amillər sırasında öndə durur.

İnvestisiya cəlbədiciliyinin emal sənayesi sahələrində innovasiyalı modernləşdirmənin iqtisadi məqbulluğu təmin etmək baxımından hazırki rolu, əhəmiyyətli dərəcədə istehsalın şaxələndirilməsi səviyyəsi ilə bağlıdır. Məsələ ondadır ki, emal sənayesinin qeyri-neft sahələrində buraxılan məhsulun çeşidi olduqca genişdir və onların istehsalının rentabelliği səviyyəsi kifayət qədər fərqlidir. Odur ki, müəssisə çərçivəsində məqbul rentabelliği əldə etmək üçün məhsul çeşidinin optimal kombinasiyasının modernləşdirməyə qoyduğu tələblər, hər bir halda ayrıca məsələ kimi nəzərdən keçirilir. Belə yanaşma, təcrübi baxımdan yolverilən olsa da, sahənin innovasiyalı inkişafı strategiyası baxımından məqbul sayılmır. [17, s. 320-325]

İnsan kapitalının keyfiyyətinin artırılması dayanıqlı və innovasiyalı inkişafın prioriteti kimi

Müasir çağırışlar baxımından, innovasiyalı inkişafın texniki-texnoloji bazası kimi innovasiyalı modernləşdirmənin sosial-iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində dayanıqlı inkişaf meyarlarının tətbiqinin yaxın perspektivə alternativini demək olar ki, yoxdur [18, s. 303-322]. Bu halda, modernləşdirmənin maliyyə təminatını formalaşdıran komponentlərin vəziyyətinin vahid müstəvidə qiymətləndirilməsi tövsiyə edilir. Eyni zamanda onu qeyd edək ki, ilk baxışda paradoksal görünsə də modernləşdirmənin əhatə dairəsinə şərtləndirən digər mühüm amil kimi sosial-iqtisadi xarakterli məşğulluq amilinin irəli sürülməsi, heç də həmişə birmənalı qəbul edilmir. Əlbəttə, belə yanaşma heç də insan kapitalına və onun keyfiyyətinə etinasızlıqdan irəli gəlmir. Əksinə, zənnimizcə haqlı olaraq hesab edilir ki, modernləşdirmənin əhatə dairəsinin genişlənməsi, onun innovativliyi və davamlılığı ilə müşayiət olunursa, insan kapitalının keyfiyyət göstəriciləri daha çox önəm daşıyır. Başqa sözlə, artıq qeyd edildiyi kimi insan kapitalının artan keyfiyyəti dövlətin və milli iqtisadiyyatın inkişafının səmərəlilik səviyyəsini yüksəldir [19, s. 23-30] və aşağıdakı təzahür formalarına malikdir:

- yüksək texnoloji sahələrdə xidmətin çeşidi genişlənir və məşğulluğun strukturu yaxşılaşır;
- innovasiyalı modernləşdirilən istehsal mühitində fasiləsiz təhsilə və treninqlərə ehtiyac artdığından elmi mərkəzlərlə əlaqələr intensivləşir və həmin mərkəzlərdə yeni iş yerləri yaranır;
- məhsula və onun layihələndirilməsindən tutmuş, onun istismar dövrünü başa vurana və utilizasiyasına qədər keyfiyyət nəzarətin yeni formatı yaranır və müvafiq işin artan həcmi məşğulluğun səviyyəsini yüksəldir.

Bununla belə, bir sıra hallarda ixtisasız əmək tələb edən iş yerlərinin sayında az-çox dərəcədə azalma ehtimalı vardır. Bu riski qarşılamaq üçün kadrların yenidən hazırlanması sistemində daha mütərəqqi, çevik və motivasiyalı üsul və vasitələrdən istifadə edilməli, peşə təhsilindən tutmuş ən yüksək təhsil pillərinə qədər davamlı modernləşdirmənin tələblərinə önəm verilməlidir. Əlbəttə, sosial təminat sistemində də müvafiq təkmilləşdirmələr aparılır, işsizliyə görə müavinətlərin məbləği mütəmadi olaraq nəzərdən keçirilir və s.

Qabaqcıl təcrübə və araşdırmalar belə deməyə kifayət qədər əsas verir ki, innovasiyalı modernləşdirmənin emal sənayesinin qeyri-neft sahələrində klasterial təşəbbüslərlə müşayiət olunması perspektivli istiqamətdir. Bununla belə, hər bir konkret halda emal sənayesində modernləşdirmənin klasterlərin formalaşması ilə müşayiət olunmasının perspektivliyi təcrübi qaydada qiymətləndirilməlidir. Ölkənin emal sənayesinin qeyri-neft sahələrində modernləşdirmə fəaliyyətinin klasterlərin formalaşması ilə müşayiət olunmasının perspektivliyinin qiymətləndirilməsi və üstünlüklərinin müəyyən edilməsi üçün:

- ilk növbədə, istehsal güclərinin vəziyyəti qiymətləndirilməli və onların faktiki vəziyyətinin sənaye fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinə təsiri keyfiyyətə və kəmiyyətə xarakterizə olunmalıdır;

- innovasiyalı modernləşdirmə fəaliyyətini zəruri edən əsas səbəblər müəyyən edilməli, bu məqsədlə innovasiya ehtiyacları aşkar edilməli və icmallaşdırılmalıdır;

- texnoloji modernləşdirmə və onu müşayiət edən idarəetmə innovasiyalarının mənimsənilməsi prosesləri monitorinq edilməlidir;

- texniki-texnoloji modernləşdirmənin institusional təminatının yaxşılaşdırılması üzrə indikatorlar müəyyən edilməli və onların istehsalın səmərəliliyinə təsiri qiymətləndirilməlidir;

- modernləşdirmə fəaliyyətinin tənzimlənməsi sistemində stimullaşdırıcı funksiyaların gücləndirilməsi imkanları aşkar edilməli, həmin imkanların reallaşdırılmasının zaman və məkan parametrləri konkretləşdirilməlidir.

İndi isə ölkədə emal sənayesinin qeyri-neft sahələrində həyata keçirilən yenilənmə proseslərinə modernləşmə müstəvisində nəzər salmaq. Ölkə başçısının 2014-cü il 26 dekabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramının əsas məqsədləri kimi: “sənayenin modernləşdirilməsi və strukturunun təkmilləşdirilməsi; qeyri-neft sənayesinin ixrac potensialının artırılması; enerjidən səmərəli istifadə edən, yüksək əlavə dəyər yaradan rəqabətqabiliyyətli sənaye istehsalının genişləndirilməsi; elmtutumlu və innovativ istehsalın genişləndirilməsi; yeni istehsal sahələri üçün ixtisaslı kadrların hazırlanması” [20, maddə 4] göstərilir.

Haqqında danışılan Dövlət Proqramının həyata keçirilməsinə başlanmasından keçən müddət ərzində Azərbaycanda həmin sahələrin dinamik və tarazlı regional inkişafını təmin etmək məqsədilə həyata keçirilən modernləşdirmə tədbirləri aşağıdakı nəticələri vermişdir: məşğulluğun strukturu yaxşılaşmış; emal sənayesinin qeyri-neft sahələrinin iqtisadi səmərəliliyi yüksəlmiş; sənayenin bəzi emal sahələrində rəqabət qabiliyyəti əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmişdir. Bununla belə, həyata keçirilən tədbirlərin elmi təminatının, son illər atılan addımların əhəmiyyətini azaltmadan arzu edilən səviyyədə olduğunu söyləmək çətindir. Odur ki, ölkədə emal sənayesinin qeyri-neft sahələrinin modernləşdirilməsi proseslərinin kompleks tədqiqinə ciddi ehtiyac qalmaqdadır.

Innovasiyalı modernləşdirmə şəraitində insan kapitalının keyfiyyəti, sənayenin qeyri-neft bölməsində fəaliyyət mühitinin keyfiyyət xarakteristikaları ilə əlaqədardır. Fəaliyyət mühitinin keyfiyyət xarakteristikalarının yaxşılaşdırılmasında isə modernləşdirmənin stimullaşdırılması sisteminin mükəmməlliyindən asılıdır. Həmin sistemin təkmilləşdirilməsi üçün emal sənayesində istehsal güclərinin modernləşdirilməsinin texnoloji prioritetlərinin müəyyən edilməsində müəssisənin, elmi tədqiqat mərkəzlərinin, bank və maliyyə qurumları təmsilçilərinin iştirakı təmin edilməli; həmin prioritetlərin əsaslandırılmasında iqtisadi səmərəlilik və məşğulluq meyarları birgə tətbiq (çoxmeyarlı yanaşmanın tətbiqi) edilməli; modernləşdirmə ilə əlaqədar risklərin neytrallaşdırılması, bölgüsü və qarşılınması sistemi təkmilləşdirilməli; modernləşdirmə dövründə tezləşdirilmiş amortizasiya ayırmaları rejiminin parametrləri və kreditləşdirilmə üzrə dövlət zəmanəti proqramlarının əhatə dairəsi optimallaşdırılmalıdır. Sadalanan istiqamətlər üzrə tədbirlərin əsaslandırılması və həyata keçirilməsi yüksək ixtisaslı kadr təminatının mövcudluğunu və ümumilikdə insan kapitalının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasını tələb edir.

Müasir dövrdə innovasiyalı modernləşdirmə şəraitində insan kapitalının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması dayanıqlı inkişafın prioriteti kimi qəbul olunur. Məsələ ondadır ki, əvvəllər ekoloji inkişaf adı altında təqdim olunan dayanıqlı inkişafın başlıca məqsədi keyfiyyətli ətraf mühit şəraitində insanların rifahının daim yüksəldilməsidir. Digər tərəfdən dayanıqlı inkişaf təbii resursların və investisiyaların istifadəsində, institusional təminatda, hətta elmi-texniki tədqiqatlarda innovasiyalı yanaşmanın üstünlük təşkil etdiyi prosesdir. Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının iqtisadi, sosial və ekoloji komponentləri fərqləndirilir. Bu baxımdan sosial və mədəni sistemlərin sabitliyini təmin edən inkişaf dayanıqlı hesab edilir. Sosial dayanıqlıq, habelə maddi nemətlərin ədalətli bölgüsünü nəzərdə tutur. Dayanıqlı inkişafın prioriteti olmaqla insan kapitalının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması prosesində insan inkişafın obyekt deyil subyekt hesab olunur.

Nəticə

Dayanıqlı inkişaf meyarlarına uyğun olaraq insan kapitalının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması insanların nəinki öz fəaliyyət mühitinin, habelə ətraf mühitin (sosioekosistemin) formalaşdırılmasını, qərarların hazırlanması, qəbulu və həyata keçirilməsində, icraya nəzarətdə fəallığı və i.a. təmin etməlidir. Başqa sözlə, insan kapitalı ekosistemin həyat qabiliyyətinin dəstəklənməsinə xidmət etməli, bu məqsədlə sənayenin texniki-texnoloji və iqtisadi-institusional imkanları reallaşdırılmalıdır. Müasir dövrdə sənayenin texniki-texnoloji və iqtisadi-institusional imkanları sayəsində bioloji və fiziki təbii sistemlərin özünübərpa və dinamik uyğunlaşma qabiliyyəti dəstəklənməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Schwoob, M.H. (2018). Enterprises: The New Leaders of Agricultural Modernization. In: Food Security and the Modernisation Pathway in China. Critical Studies of the Asia-Pacific. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-65702-8_3
2. Быченко Ю.Г., Логинова Л. В. Модернизация общества и качество человеческого капитала// Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Социология. Политология. 2008, с.47-56
3. Лаврентьев В.А. Технологическая модернизация организационной структуры и функций интегрированных наукоемких предприятий // Проблемы теории и практики управления. 2009. №10, с. 107-112
4. Kolmykova, Tatiana & Telizenko, Alexander & Lukianykhin, Vadym. (2013). Problems of modernization and development priorities for industrial complex. Problems and Perspectives in Management. 11. 28-34
5. Qasımlı V. İqtisadi modernizasiya. Bakı, 2014, 311 s.
6. Rosa M. Mariz-Pérez, Mercedes Teijeiro-Alvarez, M.Teresa García-Alvarez. The relevance of human capital as a driver for innovation. Cuadernos de economía (2012) 35, pages 68-76
7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”. Bakı, 2016.
8. Audu, Rufai & Obeta, Christopher & Onoh, C. (2013). Human Capital Development in Technical Vocational Education (TVE) for Sustainable National Development. Journal of Education and Practice.. 4. 100-106
9. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarının inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”.
10. Byrne, C., Foster, E., & Kerr, P. (2012). Understanding conservative modernization, In T. Heppell and D. Seawright (Eds.), Cameron and the Conservatives: The transition to coalition government (pp. 16–31). London: Palgrave Macmillan. doi: 10.1057/9780230367487_2.
11. Ali Zeb, Nor Hazana Abdullah, Mudaser Javaid and Muhammad Asad khan. The following article is open access. Journal of Physics: Conference Series, Volume 1049, International PostGraduate Conference on Applied Science & Physics 2017, 7 December. 1049 012020 DOI 10.1088/1742-6596/1049/1/ 012020
12. İnsan kapitalının inkişafı: nəzəri aspektləri və qiymətləndirmə metodologiyası// İqtisadi islahatlar Elmi-Tədqiqat İnstitutu. Bakı, “Çap ART” Nəşriyyatı, 2017, 28 s.
13. Theodore W. Schultz (1993) The Economic Importance of Human Capital in Modernization, Education Economics, 1:1, 13-19, DOI: 10. 1080/09645299 3000 00003
14. Ovidiu, Nicolescu & Nicolescu, Ciprian. (2021). Transition to the Knowledge-Based Economy and the Digital Economy – The Context of the Company Management, Stakeholder, and Social Responsibility Approach. 10.4324/9781003217701-2

15. Oleh Kuzmin , Myroslava Bublyk, Alyona Shakhno, Olha Korolenko , and Hanna Lashkun/Innovative development of human capital in the conditions of globalization.E3S Web of Conferences 166, 13011 (2020)// [https://doi.org/ 10.1051 /e3sconf/202016613011](https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016613011)
16. Musayev A.F. Modernləşmə və aktiv vergi siyasəti// Azərbaycanın Vergi Jurnalı. №6, 2012, s.71-84
17. Konvisarova, Elena & Levchenko, Tatiana & Shcherbakov, Vadim & Vzdorik, Ilia & Kriuchkov, Maxim. (2020). The impact of regional investment attractiveness and management accounting tools on investment activities of enterprises. Laplage em Revista. 6. 320-325. 10.24115/S2446-622020206Extra-C671p.320-325
18. Langhelle, Oluf. (2000). Why ecological modernization and sustainable development should not be conflated. Journal of Environmental Policy & Planning - J ENVIRON POL PLAN. 2. 303-322. 10.1002/1522-7200(200010/12) 2:43.0.
19. Cuong, Nguyen & Công, Hà. (2019). The Relationship Between The Human Capital And Economic Growth: A Case Of Vietnam. Engineering Letters. Vol.9, No.5. 23-30. 10.7176/IEL/9-5-04
20. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 26 dekabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı

**ASSESSMENT OF THE OPPORTUNITIES FOR INCREASING THE QUALITY
OF HUMAN CAPITAL AND WAYS TO IMPLEMENT THEM FROM THE POINT
OF VIEW OF CRITERIA FOR INNOVATIVE AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT**

K.Rasulov

Doctor of Philosophy in Economics, Associate Professor
Azerbaijan Technical University

***Abstract:** The article considers improving the quality of human capital as a priority for innovative and sustainable development of the processing industry. The purpose of the study is to identify opportunities for improving the quality of human capital in terms of the criteria for innovative and sustainable development in the industry, as well as to determine the directions and means of their implementation. Research methodology – in the process of research, methods of comparative analysis, induction and deduction, scientific abstraction and logical generalization were used. The applied significance of the study is substantiated provisions, the results obtained can be used in the process of developing and implementing measures to improve the quality of human capital in the context of sustainable development of innovative industrial production. As a result of the study, ways to improve the quality of human capital in accordance with the requirements of innovative and sustainable development of the non-oil sectors of the processing industry were identified. Originality and scientific novelty of the research – the possibilities of improving the quality of human capital in the processing industry are assessed in terms of the criteria for innovative and sustainable development and ways of their implementation are determined.*

***Keywords:** human capital, innovation, sustainability, quality, modernization, industry, processing, non-oil sector*

**ОЦЕНКА ВОЗМОЖНОСТЕЙ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО
КАПИТАЛА И ПУТИ ИХ РЕАЛИЗАЦИИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ КРИТЕРИЕВ
ИННОВАЦИОННОГО И УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ**

К.А.Расулов

доктор философии по экономике, доцент
Азербайджанский технический университет

Резюме: В статье рассмотрено повышение качества человеческого капитала как приоритет инновационного и устойчивого развития перерабатывающей отрасли. Цель исследования – выявить возможности повышения качества человеческого капитала с точки зрения критериев инновационного и устойчивого развития в отрасли, а также определить направления и средства их реализации. Методология исследования – в процессе исследования использовались методы сравнительного анализа, индукции и дедукции, научной абстракции и логического обобщения. Прикладная значимость исследования – обоснованные положения, полученные результаты могут быть использованы в процессе разработки и реализации мероприятий по повышению качества человеческого капитала в условиях устойчивого развития инновационного промышленного производства. В результате исследования определены пути повышения качества человеческого капитала в соответствии с требованиями инновационного и устойчивого развития ненефтяных секторов перерабатывающей промышленности. Оригинальность и научная новизна исследования – оценены возможности повышения качества человеческого капитала в перерабатывающей промышленности с точки зрения критериев инновационного и устойчивого развития и определены пути их реализации.

Ключевые слова: человеческий капитал, инновации, устойчивость, качество, модернизация, промышленность, переработка, ненефтяной сектор

Elmi redaktor: i.e.d., dos. O.Səmədova

Çara təqdim edən redaktor: i.f.d., dos. N.Qədimli

Daxil olub: 17.01.2023

Çara qəbul edilib: 24.01.2023